

УДК 343.132:343.1:343.14:340.12
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.36>

І. П. Андрєєв,

адвокат, аспірант
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0008-7231-3694

ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОКАЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ І ВЕКТОРИ ПОДАЛЬШОГО НАУКОВОГО ПОШУКУ

У статті здійснено комплексний аналіз еволюції доктринальних підходів до доказової діяльності захисника у кримінальному процесі. Розглянуто теоретико-правові засади участі адвоката у формуванні доказової бази, визначено ключові аспекти його ролі у забезпеченні прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та підсудного. Особливу увагу приділено змагальності сторін як фундаментальному принципу кримінального судочинства, що визначає процесуальні межі та можливості адвоката-захисника в доказовій діяльності.

Проаналізовано сучасний стан наукових досліджень, що стосуються функцій адвоката у збиранні, оцінці та поданні доказів. Виявлено, що доктринальні підходи до розуміння доказової діяльності захисника зазнали суттєвих змін під впливом реформування кримінального процесуального законодавства, запровадження міжнародних стандартів правосуддя та цифровізації кримінального процесу. Акцентовано увагу на проблемних аспектах реалізації права на захист у кримінальному провадженні, зокрема на процесуальних обмеженнях щодо збору доказової інформації адвокатом, його доступу до матеріалів досудового розслідування та можливостях ініціювання альтернативних доказів.

Досліджено основні теоретичні концепції щодо двоаспектного характеру захисної діяльності, яка включає як активну діяльність сторони захисту, спрямовану на спростування обвинувачення, так і забезпечення загальних процесуальних гарантій справедливого правосуддя. Окремо розглянуто тактичні прийоми адвоката у процесі доказування, методи оцінки доказів та обґрунтування правової позиції під час судового розгляду. Висвітлено питання впровадження інформаційних технологій у доказову діяльність захисника, зокрема використання цифрових доказів, електронних платформ для судочинства та можливостей застосування штучного інтелекту в аналітиці кримінальних справ.

На основі аналізу наукових праць сформульовано вектори подальших досліджень, зокрема щодо вдосконалення законодавчого регулювання процесу доказування, розширення процесуальних можливостей сторони захисту, а також інтеграції сучасних цифрових технологій у діяльність адвоката. Запропоновано рекомендації щодо посилення ефективності доказової діяльності захисника через розробку нових процесуальних механізмів, розширення його доступу до доказів та підвищення рівня використання сучасних інформаційних технологій у кримінальному процесі.

Ключові слова: адвокат, захисник, доказування, кримінальний процес, змагальність сторін, процесуальні гарантії, тактичні прийоми, цифрові технології, правова доктрина.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного захисту у кримінальному процесі є одним із ключових принципів правової держави та невід'ємною складовою гарантій справедливого судочинства. Адвокат-захисник виконує важливу

роль у реалізації права на захист, активно формуючи доказову базу та забезпечуючи процесуальний баланс між обвинуваченням і захистом. Однак сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства, зміни у правозастосовній прак-

тиці, а також стрімка цифровізація правосуддя потребують переосмислення ролі адвоката в доказовій діяльності. Наукова дискусія щодо меж повноважень захисника у процесі доказування, а також співвідношення його функцій із діяльністю сторони обвинувачення та суду залишається актуальною. Одним із ключових питань є процесуальні обмеження, що існують у діяльності адвоката при зборі, поданні та спростуванні доказів. На практиці захисник стикається з проблемами доступу до матеріалів слідства, обмеженими можливостями ініціювання альтернативних доказів, а також недостатньо чітким законодавчим регулюванням використання цифрових доказів у судочинстві. Окремого вивчення потребує питання ефективності тактичних прийомів захисника у доказовій діяльності, зокрема під час допиту свідків, аналізу доказової бази та обґрунтування правової позиції у судовому процесі. Важливим аспектом є впровадження сучасних інформаційних технологій, що можуть підвищити рівень доказової діяльності захисника, зокрема через використання цифрових доказів, електронних судових платформ та аналітики великих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики досліджувалися в працях Ю. П. Аленіна, О. Р. Балалацької, Ю. М. Грошевого, І. В. Гловюк, Є. Г. Коваленка, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. П. Шибіко, та інших. Поруч із тим, досліджувана проблематика не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції доктринальних підходів до доказової діяльності захисника у кримінальному процесі, визначення сучасних тенденцій його участі у формуванні доказової бази та обґрунтування напрямів удосконалення процесу доказування в умовах цифровізації правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прийнятий 5 липня 2012 року, став важливим етапом у розвитку національної адвокатської системи. Хоча з моменту його прийняття тривають дискусії щодо його якості, прогресивності

та ефективності, неможливо заперечити, що цей закон суттєво вплинув на сучасну організацію діяльності адвокатури в Україні [1, с. 27]. Однією з ключових змін, яку він запровадив, є систематизація та кодифікація законодавства в сфері адвокатури. Закон зібрав розрізнені норми в єдину правову базу, що значно спростило регулювання та контроль за діяльністю адвокатів. Впроваджені нові стандарти професійної діяльності, що включають етичні норми, вимоги до кваліфікації та процедури вступу до адвокатури, дозволили створити чіткі правила для професійної практики адвокатів.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також зміцнив інституційні основи адвокатури, встановивши механізми для функціонування самоврядних органів, що сприяють незалежності адвокатської спільноти. Розширення прав адвокатів, таких як право на отримання інформації про справу і доступ до матеріалів справи, стало важливим для забезпечення їхніх функцій як захисників прав клієнтів. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не лише заклав основи для сучасної організації адвокатської діяльності в Україні, але й став важливим об'єктом для теоретичних досліджень і практичних вдосконалень. Його вплив на правову систему продовжує розвиватися, що забезпечує постійний прогрес у сфері адвокатури та сприяє подальшому удосконаленню кримінального процесу в Україні.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році стало знаковою подією у розвитку вітчизняної кримінально-процесуальної науки. Цей закон не лише позначив важливий етап реформування кримінального процесу, але і активізував наукові дискусії щодо прав і можливостей захисника в процесуальних діях кримінального провадження. Внесені зміни стали поштовхом для переосмислення ролі захисника в кримінальному процесі і розширення його юридичних можливостей.

У контексті реформування законодавства особливу увагу було приділено реалізації засади диспозитивності, що знайшло своє вираження в запровадженні нових

процедур і механізмів у сфері кримінального процесу. Ці нововведення дозволили розширити права захисника та забезпечити більш справедливий і ефективний кримінальний процес. Внаслідок цього, науковий інтерес до питань, пов'язаних з правовим статусом захисника, посилюється, що сприяло глибоким дослідженням і обговоренням нових можливостей для вдосконалення кримінального судочинства в Україні. Реформа кримінального процесу, запроваджена новим КПК, стала важливим фактором для розвитку теоретичних основ кримінально-процесуальної науки і визначення перспектив для подальших досліджень і практичних вдосконалень

Практично значимою та актуальною з наукової точки зору є монографічне дослідження А. А. Ахундової «Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні» [2]. Так, у зазначеній роботі дослідниця детально та ґрунтовно досліджує проблематику суті взаємодії підозрюваного та його захисника на стадії досудового розслідування. У монографії А.А. Ахундової детально проаналізовано змістовну та сутнісну складову пов'язану із аспектами роботи захисника у випадках повідомлення підозри (у тому числі при її зміні або доповненні), під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу або під час проведення різного роду слідчих (розшукових) дій.

Окремої уваги заслуговує робота О. В. Малахової на тему: «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні», у якій досліджено та якісно в практичній стороні згруповано та систематизовано процесуальні права та надані чинним законодавством інші можливості сторони захисту стосовно її самостійного збирання доказів на стадії проведення відповідними слідчими підрозділами досудового розслідування. В дослідженні О. В. Малахової системно представлено процес збирання доказів стороною захисту під час досудового розслідування з огляду на функціонування інституту сприяння захисту та визначено суто юридичний порядок дослідження доказів стороною захисту під час судового розгляду в суді першої інстанції [3].

Погоджуватись із автором, важливо зазначити, що дослідження О. В. Малахової глибоко аналізує не лише правові рамки, але й практичні аспекти реалізації процесуальних прав сторони захисту. Її робота демонструє важливість інституту сприяння захисту в забезпеченні збалансованого та справедливого судового процесу.

О. В. Малахова акцентує увагу на тому, що ефективність захисту залежить не тільки від наявності правових норм, але й від їх реального застосування. Вона підкреслює, що систематизація та якісне впровадження процедур збирання доказів стороною захисту на стадії досудового розслідування є критично важливими для забезпечення належного захисту прав обвинуваченого. Окрім цього, в роботі О. В. Малахової детально розглядає юридичні механізми та порядок дослідження доказів під час судового розгляду, що дозволяє більш чітко зрозуміти, як саме має діяти сторона захисту для максимального використання своїх процесуальних можливостей та її є цінним внеском у розвиток кримінально-процесуальної науки, оскільки вона не лише систематизує та аналізує чинне законодавство, але й пропонує практичні рекомендації щодо його вдосконалення та застосування в реальних умовах судочинства.

Специфіка та тематика дослідження передбачає детальне та глибинне вивчення повноважень захисника та сторони захисту в цілому, що доцільно проводити в наступних підрозділах дисертаційного дослідження, поруч із тим, відмітимо те, що окремі аспекти визначеної проблематики досліджувалися частково іншими науковцями. Досліджуючи повноваження захисника як суб'єкта доказування та його дії під час проведення інших процесуальних дій у досудовому розслідуванні, варто звернути увагу на висновки М. Г. Моторигіної, викладені в її дисертації «Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції» [4]. У своїй роботі М. Г. Моторигіна розглядає комплекс питань, що стосуються реалізації захисником своїх повноважень у судовому провадженні в першій інстанції, що є надзвичайно актуальним для нашого дослідження. М. Г. Мото-

ригіна також звертає увагу на ключові проблеми, з якими стикається сторона захисту в суді першої інстанції, такі як доступ до доказів, рівність процесуальних можливостей з обвинуваченням, та використання процесуальних механізмів для оскарження дій або рішень, що порушують права підзахисного. Таким чином, висновки М. Г. Моторигіної доповнюють дослідження О. В. Малахової, створюючи комплексне уявлення про роль і функції захисника в кримінально-процесуальному доказуванні. Вони підкреслюють важливість активної позиції захисника не лише на стадії досудового розслідування, але й під час судового розгляду, що є критичним для забезпечення справедливості та дотримання прав людини у кримінальному процесі. Тому, інтеграція положень, висвітлених у роботах О. В. Малахової та М. Г. Моторигіної, дозволяє глибше зрозуміти складну природу діяльності захисника та розробити ефективні рекомендації для вдосконалення процесуальних механізмів, які забезпечують належне здійснення захисту у кримінальних справах.

У дисертації «Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» О. В. Маслюк проаналізував правову природу спростування підозри (обвинувачення), дослідив основні компоненти цього процесу, а також підкреслив провідну роль захисника серед інших учасників, залучених до спростування підозри (обвинувачення) [5].

О. В. Маслюк зазначає, що ефективність захисника в процесі спростування підозри (обвинувачення) залежить від його здатності використовувати всі доступні процесуальні засоби та інструменти. Він акцентує увагу на необхідності активної участі захисника на всіх етапах досудового та судового провадження, починаючи з моменту затримання підозрюваного і закінчуючи винесенням вироку суду.

Загалом, на нашу думку, дослідження О. В. Маслюка вносить значний вклад у розуміння ролі та функцій захисника у кримінальному процесі, особливо в контексті спростування підозри (обвинувачення). Його висновки і рекомендації спрямовані на підвищення якості захисту в кримінальних справах, що є важливим

кроком на шляху до забезпечення справедливого судочинства.

Дослідження Маслюка підкреслює важливість активної та компетентної ролі захисника у процесі спростування підозри (обвинувачення). Він зазначає, що захисник повинен використовувати всі доступні процесуальні засоби для захисту прав і свобод підозрюваного, а також вказує на необхідність стратегічного підходу до збору та подання доказів. Маслюк акцентує увагу на тому, що захисник має бути не лише реактивним, а й проактивним учасником кримінального процесу, ініціюючи власні процесуальні дії, спрямовані на спростування обвинувачення.

Н. В. Борзих, вивчає захист прав і свобод підозрюваних і обвинувачених в рамках кримінального процесу, що сприяє розширенню теоретичних уявлень про функції захисника у роботі «Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України» [6]. Б. І. Яворський вивчає, як забезпечення ефективного захисту сприяє реалізації принципу змагальності в кримінальному процесі, що є ключовим для забезпечення справедливого судового розгляду у своїй роботі «Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності в кримінальному судочинстві» [7]. П. В. Кучевський у дисертації «Діяльність адвоката у кримінальному процесі» досліджує загальні аспекти діяльності адвоката в кримінальному процесі, що є важливим для розуміння загальних принципів роботи захисника в кримінальному провадженні [8]. І. О. Биков, зазначає, що у процесі формування доказів необхідно акцентувати увагу на розвиток аналітичного підходу до обробки інформації, яка може мати доказове значення або відігравати важливу роль у досудовому розслідуванні. Водночас правова доктрина доказування зазнає певної трансформації під впливом дискусій щодо впровадження сучасних OSINT-методів для аналізу оперативно значущої інформації, що становить інтерес як для органів досудового розслідування, так і для сторони захисту [9, с. 677; 10, с. 393; 11, с. 246].

Таким чином, ці дисертації формують міцну теоретичну і практичну основу для вивчення процесуальних аспектів участі захисника в кримінальному провадженні, забезпечуючи глибоке розуміння ролі захисника на різних стадіях процесу і сприяючи вдосконаленню правових інститутів кримінального судочинства.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи проведені дослідження, можна стверджувати, що участь захисника у формуванні доказів у кримінальному процесі є ключовим аспектом забезпечення реалізації права на захист та дотримання принципу змагальності сторін. Аналіз наукових праць свідчить про стійкий інтерес правничої спільноти до ролі адвоката-захисника як активного учасника кримінального провадження, зокрема на етапі досудового розслідування, коли від його професійних дій залежить якість та повнота доказової бази у справі. Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців формують ґрунтовну основу для розуміння функціональної діяльності захисника у процесі доказування та визначення його правових можливостей щодо збору, подання та спростування доказів. Водночас, незважаючи на значні теоретичні та практичні напрацювання, окремі аспекти діяльності адвоката у доказовій діяльності залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують глибшого аналізу питання комплексного підходу до формування доказів стороною захисту у кримінальному провадженні, що включає витребування та отримання речових доказів і документів на стадії досудового розслідування, проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також використання міжнародного співробітництва у зборі доказової інформації. Важливим напрямом подальших досліджень є також вивчення правових механізмів застосування адвокатом новітніх цифрових технологій у доказовій діяльності, зокрема електронних доказів, аналітики великих даних та штучного інтелекту для аналізу матеріалів кримінального провадження. Таким чином, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження, проблематика доказової діяльності захисника в кримінальному процесі залишається актуальною для подальшого наукового аналізу. Необхідність комплексного підходу до розширення процесуальних мож-

ливостей сторони захисту та вдосконалення механізмів доказування є важливим завданням для наукової та правозастосовної спільноти. Подальше дослідження цих питань сприятиме удосконаленню кримінального процесуального законодавства, зміцненню правових гарантій захисту та забезпеченню справедливого судочинства.

Список використаної літератури:

1. Гончаренко В. С. Правовий статус іноземного адвоката в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2019. 256 с.
2. Ахундова А. А. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2013. 190 с.
3. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : монографія. Одеса, 2015. 20 с.
4. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2015. 272 с.
5. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 217 с.
6. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2010. 212 с.
7. Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
8. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 21 с.
9. Биков І.О. Роль кримінального аналізу у забезпеченні національної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 676-678. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/167>
10. Биков І.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності слідчих та оперативних підрозділів у боротьбі з економічними злочинами. Право і суспільство. 2024. № 1. Т. 2. С. 392 – 396. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.59>
11. Биков І.О., Павлютін Ю.М. Актуальні проблеми забезпечення доказів в адміністративному процесі. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Ч. 3. С. 245-249. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.41>

Andrieiev I. Evolution of doctrinal approaches to the evidentiary activities of defense counsel in criminal proceedings: theoretical and legal analysis and vectors of further scientific research

The article provides a comprehensive analysis of the evolution of doctrinal approaches to the evidentiary activities of defense counsel in criminal proceedings. The author examines the theoretical and legal foundations of defense counsel's participation in the formation of the evidence base, and identifies the key aspects of his/her role in ensuring the rights and legitimate interests of the suspect, accused and defendant. Particular attention is paid to the adversarial nature of the parties as a fundamental principle of criminal proceedings which determines the procedural limits and opportunities of defense counsel in evidentiary activities.

The author analyzes the current state of scientific research relating to the functions of an attorney-at-law in collecting, evaluating and presenting evidence. It is found that the doctrinal approaches to understanding the evidentiary activities of defense counsel have undergone significant changes under the influence of reforming criminal procedure legislation, introduction of international standards of justice and digitalization of criminal procedure. The author emphasizes the problematic aspects of exercising the right to defense in criminal proceedings, in particular, procedural restrictions on the collection of evidence by a defense counsel, his/her access to pre-trial investigation materials and the possibility of initiating alternative evidence.

The author examines the main theoretical concepts of the two-pronged nature of defense activities, which include both active defense activities aimed at refuting the prosecution and ensuring general procedural guarantees of fair justice. The author also examines the tactical techniques of an attorney-at-law in the process of proving, methods of evidence evaluation and substantiation of the legal position during the trial. The author highlights the issues of introducing information technologies into the defense counsel's evidentiary activities, in particular, the use of digital evidence, electronic platforms for legal proceedings and the possibilities of using artificial intelligence in criminal case analysis.

Based on the analysis of scientific works, the author formulates vectors for further research, in particular, on improving the legislative regulation of the evidence process, expanding the procedural capabilities of the defense, and integrating modern digital technologies into the activities of a defense counsel. The author offers recommendations for enhancing the effectiveness of defense counsel's evidentiary activities through the development of new procedural mechanisms, expanding their access to evidence and increasing the level of use of modern information technologies in criminal proceedings.

Key words: attorney-at-law, defense counsel, proof, criminal procedure, adversarial nature of the parties, procedural guarantees, tactical techniques, digital technologies, legal doctrine.